

Dr. J. A. Glonar :

Kraigherjev »Kontrolor Škrobar«.

... babska rzecz narzekać,
A żydowska rzecz, ręce założwszy, czekać ...

... niedość gościa czekać, niedość i zaprosić,
Trzeba czeladkę zebrać i stoły pownosić,
A przed ucztą potrzeba dom oczyścić z śmieci,
Oczyścić dom, powtarzam, oczyścić dom, dzieci."
Mickiewicz, Pan Tadeusz. IV.

Ne vem, zakaj so mi, ko sem prečital ta Kraigherjev roman,¹ prišle na misel baš te Robakove besede, s katerimi ogovarja zbrano litavsko in poljsko plemstvo, ki — pred 100 leti — pričakuje Napoleona. Tudi ne vem, ali imamo na Slovenskem dober/ducat ljudi, ki poznajo svojega Tadeusza tako dobro, da se jim paralela brez posebnih komentarjev takoj usili. In vendar bi ta Robakov opomin, da je treba „hišo pomesti“, lahko stal za motto temu romanu. Kraigher sicer tega tudi naravnost ne pridiga — celo Robak se je izognil prašanju po pravem smislu teh nekoliko zagonetnih besed — zato pa nam je pokazal, koliko smeti je v naši hiši, kako žalosten je naš dom, ki ne dela niti nam veselja, kaj šele, da bi lahko poklicali koga v goste. Ves roman je izpoved in obtožba nas samih, aktualno dejanje, resen opomin, naj ne tarnamo po babje, in naj ne čakamo križem rok kakor Židi. In naj ne pričakujemo rešitve od naših „gostov“, ampak je iščemo sami v sebi. V tem je vsa resnost pojmovanja umetniškega dela, v tem je tudi visoka aktualna pomembnost in etična vrednost tega romana.

* * *

Torišče tega romana so Slovenske gorice, oziroma njih vzhodno-severni kos, ki leži tik ob dveh jezikovnih mejah. Kdor pozna geografijo Slovenskih goric, ali kdor se količkaj zanima za naše življenje na meji, ta bo takoj vedel, kateri kraj je mislil Kraigher, ko je opisoval Sv. Jedrt ali Marijo Pomočnico. Ta pokrajinska kulisa pa je tudi edino, kar je v romanu naravnost posneto po naravi; kar gre preko tega, osebe in njih ozračje, to je za nas Slovence tipično

¹ Kontrolor Škrobar. Roman. Spisal dr. Alojz Kraigher. V Ljubljani 1914. Založil L. Schwentner. 2 zvezka. I. 307 str. II. 336 str. — Cena broš. 8 K, vez. 10 K, po pošti 55 v več.

in ne individualno opisano. Že Župančič je opozoril, da je premalo rečeno, če se imenuje ali omeji ta roman kot „obmejni“ roman. Saj imamo tudi v naši sredini „obmejne“ razmere, saj je sploh ves naš teritorij vseskozi „meja“ in naloga vsakega posameznika — tudi v osrčju Slovenije — je, da je „straža na meji“. Tudi osebe, ki nastopajo, so tipične za naše kraje: takle eleganten in koncilijsen svetnik Rokavec; temperamenten in vehementen dr. Žižek, ta tipus narodovega tribuna; dr. Črnko, in glavni „junak“ kontrolor Škrobar, to so tipi, ki so raztreseni med našo inteligenco po vsej domovini in se ne nahajajo samo pri Sv. — Jedrti.

Roman je napisan v obliki dnevnika, kar je nekoliko staromodna, a za tako snov zelo primerna tehnika. Na ta način postane vsa odkritost in intimnost kontrolorjeve samoizpovedi umljiva in tehnično motivirana. Kraigher je temu dnevniku napisal epilog, v katerem pravi: „Arnošt Škrobar ni pisal dnevnika za javnost. Ni ga pisal za naše ljudstvo, za naš mili narod in ne za njega nadobudni cvet — za mladino. Živel je zase, ne za javnost. Po svojih nagnjenjih si je izbiral ženske. Zasè je iskal užitkov. Poznal je plemenitost in dostojnost in spodobnost ... Kdo more kaj za to, če ga je vleklo — v blato? ...

Kontrolor ni bil junak. A dajte mi junakov v dobi renegatstva, pobitih idealov, ubitega ponosa, klavernih osebnosti, zaničevane samozvesti, ki jo teptajo lastni bratje!“ ...

Dnevnik je priobčil v informacijo intelligence, da mogoče kaj pripomore k izpreobrnitvi po spoznanju. Tako je postavil naši inteligenci pred oči ogledalo, v katerem vidi sebe samo in v katerem vidi jasno, kaj je glavni vzrok našega nazadovanja, ali da se izrazimo optimistično, tako počasnega napredovanja.

Arnošt Škrobar je človek brez idej in brez nazorov, ker se tako lepše in zabavnejše živi, človek, ki je srečen, če je okolica zadovoljna z njim, ki se boji koga zadeti ali komu nasprotovati in ki se popolnoma pasivno udaja trenutnim impulzom. Mož brez močatosti in volje, ki se je v uradih z njihovim demoralizirajočim sistemom navadil celo hinavstva in potuhnjenosti. Praktična in spretna jégulja in ravno vsled pomanjkanja močatosti in volje prava igrača in suženj svojih seksualnih inštingtov, lačen in žejen zanimivih doživljajev in prigod. Zato mu je kaj neprijetno, da pride na tako vroča politična tla. In popolnoma konsekventen izraz njegove pasivnosti in slabodušnosti je njega klavrna tolažba, češ, jaz tako ne bom rešil slovenskega naroda, čemu neki se naj upiram in vbadam

zanj. Pri tem pa je toliko zaslepljen, da ne vidi, da je vsako veliko delo sestavljeno iz toliko in toliko malih delec in da je sicer tragična usoda prvih kapelj, da izginejo brez očitnega sledu in očitvidne koristi v pesku, da pa je ta žrtev v resnici potrebna, da se lahko poznejše kaplje in kapljice strnejo v potočič. Dosleden je seveda tudi njegov nadaljnji razvoj: tak psihopatičen značaj z očitvidnimi intelektualnimi in moralnimi defekti mora nazadnje uskočiti in mora ga nazadnje zadeti zaslužena kazen. On je jasen in živ dokaz, da je intelektualna in etična inferijornost naše najhujše zlo in naša največja poguba. V boju proti sistemu, ki je osnovan ravno na teh dveh principih, nepoučeni zaslepljenosti in demoralizaciji, ne pomaga isto orožje prav nič. Taka sorodnost človeka naravnost predestinira za žrtev tega sistema. Tukaj res ni mogoče preganjati hudiča z Belcebubom, ampak samo s križem in žegnano vodo. Da je ta nauk tako jasno pokazal, v tem je velika cena romana, v tem se kaže vsa globoka resnost pisateljevega dela. Popolnoma napačno bi ga razumel in krivico bi delal romanu, kdor bi videl v njem samo „brevir“ za „don Juane“ in one, ki še niso, pa bi radi postali.

Don Juanstva je v knjigi, posebno v prvem delu, res mnogo. Toda z ene strani je potrebno za karakteristiko glavnega „junaka“, o katerem izvemo kar na prvih straneh dvoje značilnih afér. In potem jim sledi v teku romana še značilen Škrobarjev kvartet: Filika, Cilika, Milika in Tilika, ki ga je pisatelj zelo spretno porabil za to, da je poleg junaka karakteriziral tudi nove razmere, v katere je Škrobar prišel. Filika je ostanek iz one dobe, ko se je še vršila mirna penetracija slovenstva med trško nemštvo, dokler je ni naenkrat prekinil impetuozi naskok slovenstva, ki je ustvaril kar čez noč dvoje taborov: nemškega in slovenskega. Ostalo je v njej še nekaj tradicionalnega nagnjenja do slovenstva — sicer je trška ženska, ki se je v zrelejših letih ustalila in ki je prava oseba za to, da postane Škrobarju nekako „mati“. — Cilika je tipus dekleta, ki v mešanem zakonu (oče „Nemec“, mati Slovenka) kot otrok vzraste popolnoma pod vplivom matere, ki jo pa pozneje — ko je začela špekulirati — zajame val vladajoče stranke. — Milika pokaže v VI. poglavju, da stoji intelektualno mnogo višje ko vse druge ženske, a njena bohotna seksualnost premaga vse druge dispozicije in nagnone. Tukaj tudi najde največ in najbolj uslužnih partnerjev. — Tilika pa je v tej sferi in ob takem partnerju precej neverjetna, dasi sicer sama po sebi neizmerno nežen in ljubek sujet za idilo. V svoji

nežni, cigansko naivni vdanosti je ta preprosta poljska cvetka simpatičen kontrast v tem bohotnem vrtu orhidej in tuberoz. Za strukturo celega romana in opis razmer pa je mnogo bolj važen nje oče, Šalamun, tipičen starina iz Slovenskih goric, in nje korajžna teta Verona.

Poleg Škrobarja je ^{II} glavni junak spodnještajersko „nemštvo“, ljudje, ki so rojeni Slovenci, ki pa so zatajili svoj rod in se sicer ne štejejo za Nemce — renegatstva jih je na tihem vendarle sram! — ampak se imenujejo sami „Nemcem prijazni“. V statistiki se štejejo za Nemce, a s tem vara nemška statistika sebe in javnost. Saj niso Nemci in nikoli ne bodo. Naj se v sedanjem redu kaj izpremeni, pa bodo kar čez noč najboljši Slovenci. A tudi brez kake nepričakovane spremembe postanejo Slovenci takrat, ko uvidijo, da jih imajo pravi Nemci sami za nekake Nemce „druge vrste“. Saj se jim že sedaj dovolj jasno kaže, da so württemberški Nemci boljši in več vredni in da so znanim namenom dobri sedaj le kot nekako začasno sredstvo, dokler ni boljšega. Njihova premoč je osnovana na lažnih fikcijah, drži pa se zato, ker jo podpira naš politični sistem. Kar je o teh stvareh — o neizmernih šikanah, preziranju in zasmehovanju — napisal Kraigher, to ni samo umetniško resnično, ampak je tudi faktično živa resnica. Kaj čuda, da Kraigher na mnogih mestih očitno polemizira z Bartschevim „Das deutsche Leid“, ki je kvintesenca znanja Nemcev o Slovencih in spodnještajerskih „Nemcev“ kulturni in politični evangelij.

Boj proti takemu sistemu, ki dela s sistematičnim zaslepljevanjem, s hinavščino („Štajerec“!) in s sistematično demoralizacijo, je težak tudi za ljudi, ki imajo mnogo več volje in vztrajnosti, ko je imajo razni kontrolorji Škrobarji. Človek vidi, da je pravzaprav vsa moč našega posila nemštva samo njena komedijantska napihnjenost — a ko vidi, da je proti nji brez moči, marsikdo omaga in se vda pasivnemu brezdeltju in uživanju, ali pa, če je slabič, celo uskoči. Hvaležni smo pisatelju, da je brez naivne in solzne sentimentalnosti — moj Bog, koliko smo je že morali prenesti! — opisal ta boj. Mogoče bo marsikomu v obliki romana stopil ta naš boj vse bolj jarko pred oči, ko v noticah našega časopisja, ki jih večina ali ne bere, ali pa jih je že tako vajena, da se je ne prime nobena več. Da se vsa naša javnost zave, v kako težkih razmerah živimo, to je zelo potrebno; ne samo zaradi medsebojnega umevanja, ampak tudi zaradi skupnega sodelovanja. In zato je Kraigher storil dobro, da je pogumno načel problem, o katerem se sicer zasebno mnogo govori

in zbada, o katerem pa se doslej javno še ni razpravljalo. To je tista naša provincijalna omejenost, ki pridiga in zahteva, da sme govoriti in delati na Štajerskem samo Štajerec, na Kranjskem samo Kranjec, na Primorskem samo Primorec i. t. d. Znak, da se medsebojno še zelo malo poznamo in da smo si vkljub ^{sej}naši krajevni blizkosti še zelo oddaljeni in tuji. Ali pa producirajo naše province same tako izrazite individualitete! Kdo ve? —

*

Kdor je poznal Kraigherja po njegovih dosedanjih delih, ta je pač z velikim zanimanjem posegel po teh debelih dveh zvezkih. In ni bil razočaran. Bogata snov — kar natrpa Kraigher v eno poglavje, iz tega bi kdo drugi napravil kar cel roman — podana z živo, učinkovito realitiko. Prijatelj me opozarja, kako spretno zna Kraigher agirati z masami. Poleg bogate invencije pa sočna, individualna in pestra dikcija, ki je popolnoma samonikla. Za masko temperamentnega pisatelja, ki zna tako živo in slikovito pripovedovati, pa se skriva resen mož, ki je šel z odprtimi očmi skozi Slovenske gorice, ki jih je razumel in se vživel v njih. To se vidi na celem romanu. Kakor Slovenske gorice same, tako je tudi ta roman brez nebotičnih gor in brez prostranih planot, a v svoji čudoviti mnogovrstnosti sujetov že tehnično kaže spreminjasto pestrost pokrajine, iz katere je izšel. Tudi ta roman ima, kakor ta pokrajina, idilične gorice, sanjavo zamišljene gozdove, v solnčnem žaru ležeča polja, temne zaraščene prepade in dvoje rek, ki jo oklepata, ki prihajata obe od Nemcev in vodita na jug. In na vsaki višji višini se vidijo mrzle gore na severu in zapadu, proti jugu grič za gričem, na vzhodu pa težki, svinčeni zrak, ki leži nad ogrsko planoto. Tako je ta roman tudi tehnično slika in podoba Slovenskih gor in njih simbol.

* * *

»Kontrolor Škrobar« je roman naše inteligence. Kmetje nastopajo v njem le malo, bolj kot štatisti. Naj nam Kraigher, ki je imel toliko prilike občevati s slovenjegoriškimi kmeti, in ki je to tudi znal, napiše roman našega kmeta. Slovenske gorice, ki ga bodo težko pogrešale, bi mu bile zato hvaležne. Toda če ga tudi ne napiše, je že s tem romanom obilno vrnil, kar so mu mogoče dale. In jim je postavil lepši spomenik, nego katerikoli njih rodni sin.

